
PRIKAZI I RECENZIJE

Robin Cohen

Global Diasporas: An Introduction

Seattle: University of Washington Press, 1997, 228 str.

Gotovo svaka rasprava o dijasporama počinje etimološkim objašnjenjem. Tako i Robin Cohen podsjeća na činjenicu da *speiro* znači sijati, a *dia* (između ostalog) prijeko. Cohen nije iznimka ni kada pokušava jednoznačno objasniti "koncept dijaspore". On na taj način upotpunjuje sijanje definicija, objašnjenja i tumačenja jednog pojma koji je sve samo ne jednoznačan. No dobronamjeran čitatelj pokušat će odložiti pitanja - zašto se raznolike migrantske zajednice, etničke političke skupine, pa ponegdje čak i "autohtone manjine" nazivaju i žele nazivati dijasporom i može li se uopće govoriti o globalnom fenomenu dijaspora - za posljednje poglavlje te će pokušati slijediti prikaz različitih tipova dijaspore. Pokušaj opisa svih važnijih migracija koje su rezultirale stvaranjem skupina i zajednica koje se nazivaju dijasporama, potvrat je sam po sebi vrijedan pažnje.

U prvom poglavlju autor se usredotočuje na iskustva Židova. Dosadašnji opisi migriranja Židova i nagomilana znanja o raznovrsnim problemima koji prate njihove migracije kroz stoljeća predstavljaju temelj za raspravu o karakteristikama svih tipova dijaspora. Slučaj židovske dijaspore sadržava, naime, veliku raznolikost motiva, uvjeta i posljedica migracija koji se kasnije mogu pronaći u svim drugim slučajevima. Autor stoga židovsku dijasporu naziva klasičnom dijasporom. Ona je nastala izgonom, potrebom za trgovanjem, radom ili iseljavanjem i

naseljavanjem. Upravo ti različiti uvjeti nastanka dijaspora, prema Cohenovu mišljenju, oblikuju stradalačku (*victim*), trgovačku (*trade*), radničku ili radnu (*labour*) te imperijalnu (*imperial*) dijasporu. Uvjeti postmodernizacije društva omogućuju i nastanak nove vrste dijaspore - kulturnu dijasporu.

Stradalačku dijasporu Cohen ilustrira afričkim i armenskim slučajem. Obje dijaspore nastale su prije svega zbog odlučujućega nasilnog momenta u vlastitoj povijesti. U prvom slučaju to je ropstvo, a u drugome pokolji. Obje dijaspore su široko raspršene i obje su sačuvale kolektivno sjećanje, ali i razvile mit o domovini, njenom položaju i dostignućima. Za Afrikance je "domovina" (*homeland*) smještena u Etiopiji i oko nje koju okružuju stvarne i zamišljene granice; za Armence to je biblijsko mjesto Ararat. Obje dijaspore pružale su pomoć svojim stvarnim i zamišljenim domovinama u svim kriznim situacijama. Jaka etnička skupna svijest, problematični odnosi s primajućim društvom, osjećaj solidarnosti s ostalim "sunarodnjacima" ali i mogućnost za nov kreativitet i obogaćujući život karakteriziraju stradalačke dijaspore. Međutim, i mnoge druge dijaspore - poput Iraca i Palestinaca - prema Cohenovu mišljenju imaju izražene karakteristike stradalačke dijaspore.

Radnička i imperijalna dijaspora ponekad nastaju istovremeno, kao dio istog procesa, što potvrđuje slučaj indijske i britanske kolonijalne dijaspore. Međutim, i u svakome drugom slučaju radna i imperijalna dijaspora samo su tranzicijski oblik dijaspore. Dok kod radne dijaspore već drugi naraštaj pokušava nadići poziciju roditelja - ako je potrebno i asimilacijom - kod imperijalne dijaspore

dobra prilagodba i promjena političkog identiteta rezultira brzim nestajanjem identiteta dijaspore. Obje dijaspore ubrzano se socijalno diferenciraju, no to ipak ne znači da će "radnički" karakter prve brzo nestati.

O trgovačkoj dijaspori se najviše piše i ona se najčešće istražuje. Etnička mobilizacija migrantskih skupina i poseban položaj u ekonomskoj strukturi različitih primajućih društava privukla je mnoge istraživače pa su tako socijalni procesi koji se tiču trgovačke dijaspore ispitani u raspravama o konceptu posredničkih manjina (*middleman minority*) ili o pomoćnim, uslužnim (*auxiliary*) dijasporama. Cohenov doprinos ovim raspravama sastoji se u prikazu kineskoga i libanonskog slučaja. On pokušava, između ostalog, pokazati da su dosadašnje rasprave prenaplaćivale "superiorno važenje" nacije-države pa u tom kontekstu i položaj trgovačkih dijaspore kao anomalija s određenim ekonomskim i socijalnim kvalitetama. Prema Cohenovu mišljenju, važnost trgovačkih dijaspore valja tražiti u inovativnim modelima socijalne organizacije koji su od koristi ne samo dotičnoj dijaspori nego i domovini te mjestu naseljenja.

Kulturna dijaspora fenomen je kasnoga modernog doba. U vrijeme kada više nije potpuno jasno što je "dom" i tko je "gost", ne može se ni znati jesu li "iseljavanje" i "povratak" najvažniji oblici migriranja. Klasična dijaspora mora izgubiti na važnosti ako se prihvate postmodernističke pretpostavke da je "seljenje kultura" važnije od seljenja ljudi. Osim toga, sve su zapaženiji novi oblici kretanja: posjeti, sezonski rad, studiranje, turizam; kako između, tako i unutar nacija-država. Cohen ne prihvaća postmodernu epistemologiju ali priznaje da uvjeti globalizacije i "postmodernizacije" stvaraju potpuno nove socijalne oblike i procese za koje

često nemamo ni ime, a još manje razvijene metode proučavanja. Kulturna dijaspora termin je koji bi, po njegovu mišljenju, mogao najbolje opisati činjenicu da se oblikuju nove dijaspore koje su upućenije na kulturni prostor nego na jasno ograničene teritorije. Tako, primjerice, afrička dijaspora s Kariba u Velikoj Britaniji sada uz imagi-narnu afričku domovinu ima i karijsku. Mit o povratku više nije ograničen na Afriku nego i na "novu" karijsku domovinu (Crni Atlantik). "Hibridizacija" kulturnih sadržaja i iseljeničkih skupina, međutim, najvažnije su značajke po kojima se može prepoznati kulturna dijaspora.

Cohenovu tipologizaciju dijaspore moglo bi se i trebalo osporiti putem svakog opisanog slučaja, kada bi sam Cohen tvrdio da postoje lako prepoznatljive pravilnosti koje bi se odnosile na svaki pojedinačan tip. Ovako, opisi različitih vrsta dijaspore ostaju samo vrlo dobro prikazane tendencije koje možemo koristiti pri usporedbi različitih vrsta dijaspore, ali ne i pri gradnji ili razvoju određene teorije.

Autor, međutim, pokušava u posljednjem poglavlju dosegnuti širu znanstvenu publiku. Sva odgođena pitanja se zato mogu ovdje postaviti bez odlaganja. Autor, naime, u ovom poglavlju tvrdi da dijaspore sadrže barem nekoliko sljedećih značajki:

- 1) raspršenje iz izvorne domovine, često traumatsko;
- 2) alternativno, ekspanziju iz domovine u potrazi za poslom, trgovinom ili ispunjenjem kolonijalnih ambicija;
- 3) kolektivno sjećanje i mit o domovini;
- 4) idealiziranje pradamovine;
- 5) pokret za povratak u domovinu;

- 6) jaku etničku svijest koja se održava kroz dugo vrijeme;
- 7) problematičan odnos s primajućim društvima;
- 8) osjećaj solidarnosti sa sunarodnjacima u drugim zemljama;
- 9) mogućnost različitoga, obogaćujućeg života u tolerantnim primajućim društvima.

Ovo poglavlje može se nazvati ključnim jer bi svako prenošenje ili poopćavanje Cohenovih tvrdnji i zaključaka valjalo započeti upravo na ovome mjestu. Maštovito korištenje analogije procesa vezanih uz dijasporu s hortikulturnim postupcima (sijanje, čupanje, presađivanje, zasađivanje i križanje) nije odgovor na osnovno pitanje - je li moguće mnoštvo različitih procesa, migrantskih skupina, etničkih zajednica, koje se često same ni ne nazivaju dijasporom (npr. "autorovi" japanski manageri u Londonu) objasniti konceptom dijaspore. Također nije jasno koliko od navedenih značajki mora imati jedna skupina da bi se mogla nazvati dijasporom. Cohen nije razjasnio ni razlike između samooznačavanja ("mi smo dijaspora") i vanjskog označavanja ("vi ste dijaspora"). Ukoliko se *sva* Cohenova mjerila primijene na svaki pojedinačni slučaj migracije koji je rezultirao postojanjem manje ili više integrirane skupine sa zasebnim identitetom u novom društvu, tada se samo nekoliko skupina može nazvati dijasporom. Ukoliko je, pak, moguć izbor mjerila, tada se gotovo svaka takva skupina može nazvati dijasporom. Očigledno je da ovakve taksonomije malo pomažu istraživačima koji žele objasniti proces nastanka novih etničkih grupa migracijom ili razviti "teoriju dijaspora".

Pokušaj postavljanja koncepta koji bi imao visok stupanj poopćivosti zastao je već pri određenju "objektivnih" mjerila prema kojima bismo morali prepoznati dijasporu. Zato se čini da bi primjereniji postupak bio proučavati značenje pojma dijaspore za same aktere, tj. utvrditi zašto se neke skupine žele zvati dijasporom te koje prednosti i nedostatke takvo samooznačavanje donosi pri djelovanju u ime skupine. Ovo nije samo različit aspekt "fenomena dijaspora" nego i metodološko pitanje koje autor prešućuje. Odabir unutarnje ili vanjske perspektive u slučaju razvoja koncepta dijaspora ključno je pitanje kojim se odlučuje o primjenjivosti koncepta na istraživanja, kao i primjenjivosti koncepta na znanstvenu raspravu. Značajke prema kojima se može prepoznati dijaspora - onako kako ih predstavlja Cohen - mogu se prelakom zanemariti pri provjeri u svakome pojedinačnom slučaju, a da bi se mogle ozbiljno primijeniti pri pokušajima "objektivne" znanstvene rasprave. Autor, naime, nije ni pokušao odgovoriti koliki stupanj razlike među dijasporama, ali i unutar njih, dovodi u pitanje cijeli koncept. U takvim uvjetima važnije je ispitati koje značenje pridaju "dijaspori" svi odlučujući akteri (etnički aktivisti, novinari, političari), odnosno zašto je bitno nazivati se (ili odbiti nazivati se) dijasporom.

To ipak ne znači da knjiga Robina Cohena nije znanstveno relevantna niti da ne donosi ništa nova. Naslov knjige *Global diasporas* može, međutim, navesti neupućenog čitatelja da pomisli kako je cijela knjiga u znaku globalizacije i fenomena dijaspora koji bi trebao imati globalno značenje. No, i samo jedno poglavlje dovoljno upućuje na važne trenutne i buduće socijalne procese koji će zasigurno zaokupiti mnoge društvene znanstvenike.

Autor smatra da su globalizacija i dijasporizacija - ružna kovanica prema autorovu priznanju - odvojeni fenomeni bez obvezne uzročne veze, no fenomeni koji se jako dobro slažu. Da ne postoji jasna uzročna veza, jasno je već iz činjenice da najranije dijaspore prethode globalizaciji 2500 godina. Čak i ako se prihvati argument da su današnje dijaspore potpuno drukčiji oblik društvene organizacije od klasične grčke i židovske dijaspore, bilo bi pretjerano tvrditi da su mnoge promjene u tehnologiji, ekonomskoj organizaciji, komunikaciji, u izravnoj vezi s djelovanjem dijaspora. Međutim, dijasporama iznimno pogoduju nabrojene promjene i one ih mogu koristiti. Svjetsku ekonomiju pokreću mnogi socijalni i ekonomski akteri, uključujući države, međunarodne organizacije i transnacionalne korporacije. To su tevine koje povezuju različite krajeve Zemlje, no "krv i meso" su obitelji, srodstva, klanovi ili etničke mreže koje organiziraju trgovinu i omogućuju nesmetane ekonomske transakcije i obiteljske migracije. U uvjetima kada se globalna ekonomija, politička moć i komunikacija koncentriraju u pojedinačnim, globalnim gradovima, dijaspora profitira od svoga kozmopolitiskoga karaktera. Deteritorijalizirane i multilingvalne te sposobne nadmostiti ponor između globalnih i lokalnih tendencija, dijaspore su sposobne iskoristiti ekonomske i kulturne prednosti koje im se nude. Globalizacija je pojačala praktičnu, ekonomsku i afektivnu ulogu dijaspora, omogućujući im da dokažu kako su posebno prilagodljiv oblik socijalne organizacije. Uspješno radeći i živeći u najosjetljivijim čvorištima svjetske ekonomije, globalnim gradovima, dijaspore potpomažu globalizaciju.

Takav idiličan opis veza dijaspore s globalizacijom posljedica je autorova uočavanja povezanosti procesa uključivanja i umrežavanja s djelovanjem dijaspora u globalnim

gradovima. On je, međutim, jednostavno zaboravio na mjesto dijaspore u procesima isključivanja kao što su etnička mobilizacija, nacionalizam, rasizam i seksizam. Mnoge dijaspore, bez obzira nalaze li se u globalnim gradovima kao trgovačka, ili na periferiji i globalnim gradovima kao radnička dijaspora, mogu biti žrtve ali i nositelji spomenutih procesa isključivanja. Ovi procesi se u kombinaciji s procesima uključivanja mogu pokazati odlučujućim za razvoj ili stagniranje dijaspora. Zato se njihovo ignoriranje pri prikazu položaja i uloge "globalnih dijaspora" teško može opravdati.

Uz ove zamjerke, mogu se navesti i mnoge druge. Tako autor, premda spominje, ipak ne razjašnjava odnos opće deteritorijalizacije identiteta i procesa "dijasporizacije". Nadalje, ostalo je nejasno kako je moguće ovim konceptom objasniti razvoj heterogenih dijaspora. Mnoge dijaspore npr. ne mogu biti dijelom samo jedne tipologije jer su uvjeti, motivi i prateći procesi migracija suviše različiti. Zamjerke bi se mogle navoditi i dalje, a knjiga negativno ocijeniti kada podnaslov knjige - *an introduction* - ne bi bio objašnjenje za mnoge nedorečenosti. Autorova najvrjednija namjera bila je opisati neke važnije oblike dijaspora kao i procesa koji utječu na dijaspore sada, ali koji će svakako na njih sve više utjecati u budućnosti te uvesti znatiželjne u jednu važnu socijalnu i znanstvenu problematiku. Zato bi knjigu trebalo preporučiti svima koji se žele početi baviti "fenomenom dijaspora" ili o njemu početi razmišljati. To osobito vrijedi za političke aktere ali i znanstvenike društva u kojem je uporaba termina "dijaspora" nepromišljena i inflacijska, a ipak svakodnevna.

Saša Božić
Zagreb/Beč